

บทที่ 2

สภาพทั่วไปของชุมชน

สภาพทั่วไปของเขตบางเขน

เขตบางเขนเป็นเขตหนึ่งที่อยู่บริเวณชานเมืองด้านทิศตะวันออกของกรุงเทพมหานคร มีระยะทางประมาณ 10 กิโลเมตรจากกรุงเทพมหานคร มีขนาดพื้นที่ประมาณ 169,311 ตารางกิโลเมตร มีลักษณะเป็นพื้นที่รอยต่อหรือเขตรอยต่อระหว่างเมืองกับชนบท (urban-rural Fringe) ที่กระจายตัวโอบล้อมบริเวณพื้นที่เมืองที่พัฒนาแล้ว (built-up area) แต่ลักษณะทางกายภาพไม่ได้เป็นในรูปแบบของชนบทอย่างแท้จริง คือ มีลักษณะการใช้ที่ดินแบบผสม (mixed used) ที่มีลักษณะของการใช้ที่ดินแบบเมืองปนอยู่ (urban land used) ปนอยู่ ซึ่งเกิดจากอิทธิพลของกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง

จากประกาศของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งประกาศเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2540 เรื่องการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เขตบางเขนและจัดตั้งเขตสายไหมขึ้นใหม่ โดยมีผลตามกฎหมายตั้งแต่วันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ทำให้เขตบางเขนแบ่งออกเป็น 2 แขวง คือ แขวงอนุสาวรีย์ และแขวงท่าแร้ง โดยแขวงอนุสาวรีย์ แบ่งการปกครองออกเป็น 8 หมู่ จากเดิมที่มี 6 หมู่ สำหรับแขวงท่าแร้งนั้น แบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่ จากเดิมที่มี 7 หมู่ ซึ่งในแขวงท่าแร้งนั้น โอนหมู่ 2 ของแขวงจรัลเข้บัวมาเป็นหมู่ที่ 8 และ โอนหมู่ที่ 4 แขวงจรัลเข้บัวมาเป็นหมู่ที่ 9

แขวงท่าแร้ง

โดยในแขวงท่าแร้ง แบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขตบางเขน ห่างจากที่ว่าการเขตประมาณ 4 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 15,536 ตารางกิโลเมตร จำนวนประชากร โดยประมาณ 16,138 คน เป็นชาย 17,450 คน หญิง 18,450 คน มีจำนวนหลังคาเรือนประมาณ 25,900 หลังคาเรือน (เขตบางเขน, 2540)

ลักษณะพื้นที่ของแขวงท่าแร้งก็เช่นเดียวกับพื้นที่ทั่วไปของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นพื้นที่ราบส่วนหนึ่งของบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มมีระดับต่ำอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลไม่

เกินหนึ่งเมตรครึ่ง ส่วนที่เป็นเกษตรเดิมจะขึ้นอยู่กับกรล่อเลี้ยงด้วยทางน้ำมากมายซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติและเป็นกุคลองที่ขุดขึ้นเพื่อใช้การชลประทานในระยะแรกที่มีการตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานคร ดินของกรุงเทพมหานครเป็นดินตะกอนประกอบด้วยพื้นน้ำของดินเหนียวและตะกอนละเอียด ซึ่งเป็นดินที่อุ้มน้ำและเนื้อดินอัดแน่นจึงเป็นลักษณะของดินที่เกิดจากอิทธิพลของน้ำทะเลพัดพามาถมเรียกว่า ดินตะกอนน้ำพัดพา (alluvial soils) ซึ่งเป็นดินที่เหมาะสมแก่การเกษตร

จากที่ว่าการเขตบางเขนแขวงท่าแร้งจะตั้งอยู่ในบริเวณฝั่งซ้ายตามแนวถนนรามอินทรา ซึ่งเป็นถนนที่มีความกว้างสี่ทางวิ่ง โดยจะมีบ้านเรือน อาคารพาณิชย์ และหมู่บ้านจัดสรร เช่น หมู่บ้านทหารผ่านศึกเกาหลี และโรงงานขนาดย่อม สถานที่ราชการที่ตั้งอยู่ในบริเวณแขวง ก็คือ กองบินตำรวจ กรมตำรวจ กองบริการเครื่องจักรกล กรมอาชีวศึกษา เป็นต้น

หมู่บ้านกูปแดง

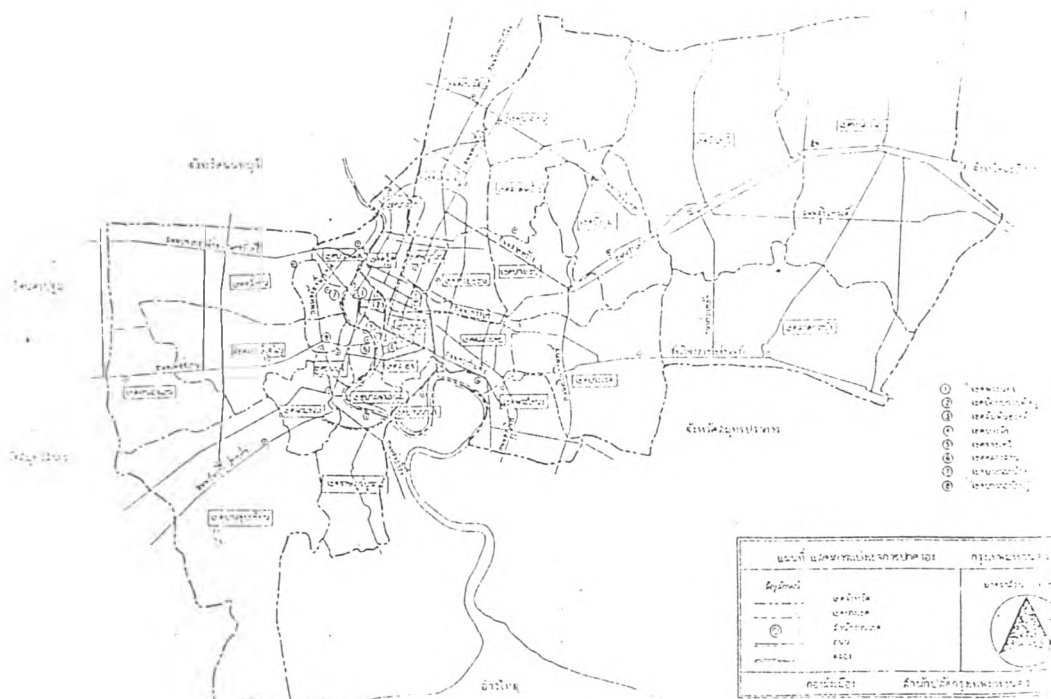
หมู่บ้านกูปแดงเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในบริเวณแขวงท่าแร้ง เขตท่าแร้ง เขตบางเขน กรุงเทพฯ มีจำนวนประชากร 3,348 คน เป็นชาย 1,663 คน หญิง 1,775 คน ขนาดโครงสร้างประชากรของครัวเรือนเหมือนกับครอบครัวไทยโดยทั่วไปคือ เป็นครอบครัวขนาดกลาง ซึ่งมีสมาชิกโดยเฉลี่ยประมาณ 6 คน โดยมีทั้งครอบครัวเดี่ยวซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวของผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ และครอบครัวขยายซึ่งเป็นครอบครัวของผู้ที่อาศัยอยู่มาตั้งแต่ดั้งเดิมและเคยมีอาชีพเป็นชาวนามาก่อน

การคมนาคม

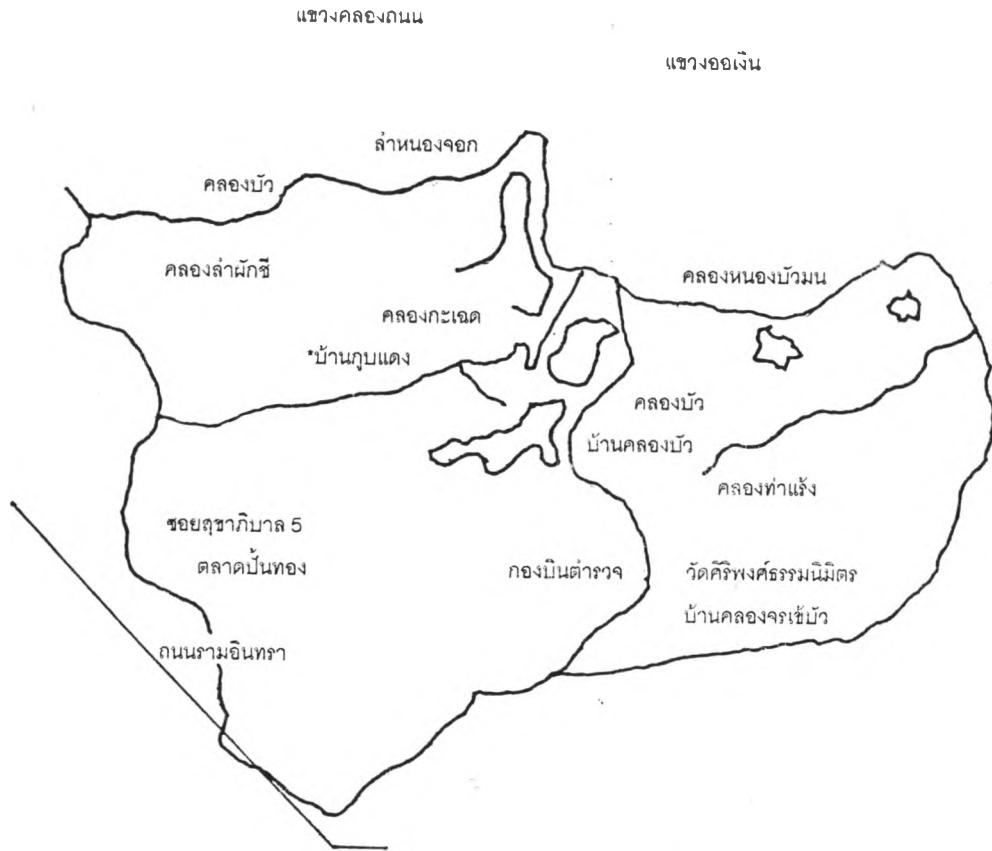
จากกรุงเทพมหานครสามารถเข้าสู่หมู่บ้านกูปแดงได้หลายเส้นทางทั้งทางถนนพหลโยธิน และทางถนนรามอินทรา แต่การเข้าทางถนนรามอินทราจะมีความสะดวกกว่าซึ่งมีรถประจำทางผ่านหลายสายและรถ บ.ข.ส. สายตะวันออกบางสายผ่าน โดยแยกเข้าทางถนนรามอินทรา โดยมีรถจักรยานยนต์รับจ้างบริการตลอด 24 ชั่วโมง

ลักษณะชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านกูปแดงปัจจุบันจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มกระจายเรียงรายไปตามแนวถนน (riboli development) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนแบบดั้งเดิมของชาวบ้านจะอยู่หนาแน่นตามริมคลองเป็นแนวยาวต่อเนื่องกัน ในหมู่บ้านกูปแดงมีหมู่บ้านจัดสรร 2 แห่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นบ้านทาวน์เฮาส์สองชั้น และเป็นบ้านทาวน์เฮาส์ชั้นเดียว ผู้ที่อยู่อาศัยมักเป็นผู้ที่อาศัยความสะดวกของการคมนาคมในการเดินทางมาทำงานยังกรุงเทพมหานครก็กลับบ้าน (commutor) ที่ดินบางส่วนในชุมชนมีลักษณะเป็นพื้นที่ว่าง (vacant land) ซึ่งรอการลงทุนและเก็งกำไรในการใช้ที่ดินแบบเมือง บางส่วนเป็นที่ดินเปล่าเป็นบล็อก ๆ ที่ได้จัดสรรเพื่อให้เช่าซื้อเป็นแปลง ๆ ของเอกชนแต่ยังไม่ได้มีการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค มีคลังสินค้าหรือโกดังอยู่ในหมู่บ้าน 2 แห่ง บ้านที่สร้างมานานแล้วซึ่งเป็นบ้านของผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาตั้งแต่ดั้งเดิมและเคยเป็นชาวนามาก่อนจะมีลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นใต้ถุนสูงหลังคามุงด้วยสังกะสี ฝาบ้านทำด้วยไม้ บริเวณบ้านมักทำเป็นห้องโล่งกว้าง มีการกั้นห้องเป็นห้องนอนซึ่งเป็นการต่อเติมภายหลัง บ้านที่สร้างในช่วงเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมา จะมีลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียวหรือสองชั้น มักเป็นบ้านมุงหลังคากระเบื้องและคอนกรีตสร้างแบบทันสมัย พื้นและผนังใช้อิฐบล็อกฉาบปูนเป็นวัสดุ การตั้งบ้านเรือนมีทั้งแยกเป็นบ้านหลังเดี่ยวและมากกว่าหนึ่งหลังรวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน ซึ่งในกรณีหลังมักเป็นบ้านของลูกหลานที่แต่งงานแล้ว แต่แยกออกมาปลูกใกล้ ๆ พ่อแม่ บริเวณรอบ ๆ บ้านนิยมปลูกไม้ผลและพืชสวนครัว เช่น มะรุ้ม มะม่วง ฝรั่ง กล้วย แด ฯลฯ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันประมาณ 30 หลัง

1. แผนที่แสดงการแบ่งเขตการปกครองของกรุงเทพมหานคร

2. แผนที่แสดงแขวงท่าแร่

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน

เศรษฐกิจของหมู่บ้านกูปแดง ในอดีตขึ้นอยู่กับการเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นหลัก แต่ปัจจุบันการทำนาไม่ใช่อาชีพหลักอีกต่อไปแล้ว อาชีพหลักของประชากรคืออาชีพค้าขาย หรือรับจ้างทั่วไป รองลงมาคือ อาชีพรับราชการและทำงานบริษัท อาชีพเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนในละแวกนี้ปัจจุบันแทบจะไม่ปรากฏ แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันเป็นผู้คนอพยพจากที่อื่นที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานมากกว่าผู้ที่อาศัยอยู่มาแต่ดั้งเดิม เมื่อพิจารณาขนาดและสภาพความเป็นอยู่และลักษณะของบ้านที่อยู่อาศัยจะเห็นว่า ผู้ที่ย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ โดยทั่วไป เป็นผู้มีความรู้ในระดับปานกลาง และค่อนข้างยากจน ซึ่งเป็นคนที่รายได้ปานกลางแต่ไม่ร่ำรวย พอที่จะมีที่อยู่ของตนเองในใจกลางกรุงเทพมหานครได้ เนื่องจากราคาที่ดินสูงมาก จึงหาทางออกมาเช่าซื้อที่อยู่อาศัยในแถบชานเมือง ซึ่งแม้จะไกลแต่มีการคมนาคมที่สะดวกสำหรับผู้ที่มิร่ำรวยได้ค่อนข้างดี ดังนั้น เนื่องจากพื้นที่ใกล้ ๆ บริเวณนี้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของประเทศ เช่น นิคมอุตสาหกรรมบางชัน นิคมอุตสาหกรรมนวนคร จึงมีกรรมกรเป็นจำนวนมากที่มีภูมิลำเนาจากที่อื่นอพยพเข้ามาทำงานโดยอาศัยอยู่ในบริเวณที่ใกล้ ๆ กับที่ทำงาน สำหรับผู้มีภูมิลำเนาอยู่ที่นี้มาตั้งแต่เดิมซึ่งเคยเป็นชาวนามาก่อนก็ไม่ได้หมายความว่าจะมีฐานะยากจน เพราะผู้ที่เคยเป็นชาวนาได้แบ่งขายที่ดินและเปลี่ยนสภาพจากคนหาเช้ากินค่ำกลายเป็นคนร่ำรวยก็มีจำนวนไม่น้อย ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจคือ บางครอบครัวเป็นครอบครัวที่ไม่มีอาชีพ เพราะเดิมเป็นผู้มีอาชีพแต่ไม่มีการศึกษาสูงพอหรือไม่มีความรู้ที่จะไปประกอบอาชีพอื่น ครอบครัวเหล่านี้จะดำรงชีวิตด้วยการขายที่ดินของตนเองเลี้ยงครอบครัว เมื่อหมดค้ำขายใหม่ โดยยังไม่มีการประกอบอาชีพอื่น มีชานา 2-3 บ้าน ยังไม่ยอมเปลี่ยนอาชีพและยังทำนาอยู่เหมือนเดิม โดยไปเช่าที่ดินเพื่อทำนาขังบริเวณแขวงออเงิน ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านกูปแดงนัก ในหมู่บ้านกูปแดงเราอาจพบเห็นลักษณะของการดำรงชีวิตในลักษณะที่เป็น subsistence production แบบ urban subsistence economy ซึ่งในวันหนึ่ง ๆ ชาวบ้านอาจจะวิดบ่อจับปลา งามหอย หรือเก็บพืชผักบางอย่าง เช่น มะรุม ดอกแค มาทำเป็นอาหาร ทำให้ลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน โดยไม่ต้องเสียเงินไปซื้อหาจากตลาด

ครอบครัวและระบบเครือญาติ

ลักษณะครอบครัวในหมู่บ้านกูปแดงปัจจุบันมีทั้งที่เป็นครอบครัวเดี่ยวซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวของผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ และครอบครัวขยายซึ่งมักจะเป็นครอบครัวของผู้ที่อาศัยอยู่มาตั้งแต่ดั้งเดิมและเคยเป็นชานามาก่อนอันจะเป็นลักษณะพิเศษของครอบครัวในหมู่บ้านกูปแดง โดยในหลาย ๆ หลังคาเรือนเป็นครอบครัวที่อาศัยอยู่ร่วมกัน 2-3 ครอบครัว เป็นครอบครัวขยายที่มีสมาชิกอยู่ร่วมกัน 2-3 รุ่น คือ ปู่ย่าตายาย ลุงป้า น้ำอ่า พ่อแม่ และลูกหรือหลาน ลักษณะครอบครัวขยายที่พบในหมู่บ้านกูปแดงมี 2 ลักษณะ คือ

1. ยังอาศัยอยู่กับบิดามารดาโดยกินอยู่ร่วมกัน
2. ครอบครัวใหม่ที่อาจแยกครอบครัวมาปลูกบ้านแต่อาศัยอยู่ในที่ดินของบิดามารดา อาจจะหุงหาร่วมกันหรือแยกมาหุงหาอาหารกินเอง แต่ยังพึ่งพิงครอบครัวใหญ่ในการดูแลเด็ก หรือสมาชิกของครอบครัว เนื่องจากตนต้องออกไปทำงานข้างนอก

ครอบครัวขยายในหมู่บ้านกูปแดงนั้น ผู้วิจัยสังเกตว่า น่าจะเป็นครอบครัวขยายแบบชั่วคราว ซึ่งประกอบด้วยปู่ย่าตายายที่อาศัย แต่เมื่อล่วงลับไปก็จะกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว

ปรากฏการณ์ที่พบในหมู่บ้านกูปแดงก็คือ ยังมีการนับญาติและนับถือผู้อาวุโส โดยการจัดลำดับญาติ นับญาติ และนับถือผู้อาวุโสโดยการจัดลำดับญาติและเรียกคนเฒ่าคนแก่ เป็นญาติผู้ใหญ่ เช่น ปู่ย่าตายาย ลุงป้า น้ำอ่าพี่น้อง โดยการนับญาติจะมี 2 ลักษณะคือ

1. เป็นญาติสายตรงที่มีสายเลือดเดียวกันเป็นพี่น้องซึ่งอาจมีความสัมพันธ์โดยการแต่งงาน
2. อีกลักษณะเป็นการนับญาติที่ไม่ได้สัมพันธ์ทางสายโลหิตโดยตรง เช่น การเกี่ยวดองของญาติฝ่ายชาย ฝ่ายสะใภ้ แต่ด้วยการพึ่งพาและช่วยเหลือจึงมีการนับถือเกี่ยวดองกัน

อันเป็นเครื่องยืนยันว่า ระบบเครือญาติยังดำรงอยู่แต่ไม่เหนียวแน่นเหมือนแต่ก่อน ในอดีตนั้นการเลือกคู่มักพบปะกันตามงานประเพณีซึ่งมักจะจัดขึ้นที่วัด นั้นหนุ่มสาวมักจะพบปะกันตามประเพณีที่ส่วนใหญ่จะจัดขึ้นที่วัด การแต่งงานนั้นฝ่ายชายจะย้ายเข้ามาครอบครัวของฝ่ายหญิงเป็นการชั่วคราวจนฐานะตั้งตัวได้ พ่อแม่ลูกก็จะย้ายครอบครัวออกไปสร้างบ้านเรือนใหม่ในบริเวณใกล้ ๆ กัน โดยปกติพ่อแม่จะอาศัยอยู่กับครอบครัวของลูกสาวคนสุดท้อง และจะแบ่งที่ดินทำกิน

เป็นมรดกให้แก่ลูกสาวและลูกชายเมื่อแต่งงานแล้ว แต่ในปัจจุบันขึ้นอยู่กับ การตกลงกันและฐานะ เศรษฐกิจของทั้งสองฝ่าย

ความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติมักจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในหมู่ญาติสนิทในลักษณะ ของการพึ่งพาอาศัยซึ่งมีการตอบแทนกันและกันตามโอกาส เห็นได้จากการช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เช่น การหยิบยืมเงินทอง การฝากเข้าทำงาน ปรากฏการณ์ที่พบเห็นในหมู่บ้านกูปแดงคือ การฝากดูแลบ้านเรือนและลูกหลานแก่ปู่ย่าตายายที่ปลูกบ้านอยู่ใกล้เคียงกันซึ่งจะคอยดูแลขณะที่พ่อแม่ออกไปทำงานนอกบ้าน โดยพ่อแม่ยังเป็นศูนย์รวมของลูก ๆ ที่ออกไปทำงานภายนอกหมู่บ้านซึ่งจะมารวมกันเมื่อมีงานพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญบ้าน

ศาสนาความเชื่อและพิธีกรรม

ชาวบ้านในหมู่บ้านกูปแดงนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอดีตของหมู่บ้านกูปแดงนั้นมีลักษณะของการกระจายตัว โดยบ้านเรือนจะตั้งเรียงรายอยู่ห่างกันออกไปตามลำคลอง (river-linear village) ไม่มีวัดหรือสถาบันทางศาสนาเป็นของตนเอง ดังนั้นจึงไม่มีพิธีกรรมในชุมชนที่ชัดเจน ไม่มีเจ้าพ่อเจ้าแม่หรือผีประจำถิ่น โครงสร้างทางสังคมจึงมีลักษณะที่อ่อนตัวต่อความเปลี่ยนแปลงได้ง่ายจึงต้องพึ่งพิงชุมชนข้างเคียง คือ หมู่บ้านหนองผักชี ซึ่งมีลักษณะของหมู่บ้านที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง โดยมีชุมชนเล็ก ๆ ที่กระจายตัว เช่น หมู่บ้านกูปแดง จะใช้วัดราษฎร์นิมมธรรม (วัดหนองผักชี) ที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านกูปแดงประมาณ 4 กิโลเมตร เป็นศูนย์กลางทางศาสนา และพิธีกรรม เช่น การบวชนาค เสาศพ บทบาทของวัดในอดีตนอกจากจะเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้วยังเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมแก่เยาวชน โดยพระจะทำหน้าที่เผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนแล้วโรงเรียนยังตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับวัด โดยในอดีตชาวบ้านจะส่งบุตรหลานไปเรียนยังโรงเรียนวัดหนองผักชี (โรงเรียนพิบูลย์อุปถัมภ์) ซึ่งเปิดสอนจนถึงชั้น ป.6 บทบาทของวัดในอดีตยังเป็นสถานที่พักผ่อนในงานมหรสพที่จัดขึ้นในบริเวณวัดในวันสำคัญทางศาสนา และงานพิธีกรรม เช่น งานบวช งานศพ ซึ่งเจ้าภาพจัดหามาให้ชม อาทิ ลีเก ลำตัด และยังเป็นสถานที่พบปะของคนหนุ่มสาวในการเลือกคู่ครอง และมักให้มีการละเล่นต่าง ๆ ในช่วงเทศกาล เช่น วันสงกรานต์ อาทิ มอญซ่อนผ้า เข้าทรงแม่ศรี เส้นทาง

คมนาคนใหม่ที่ดัดใหม่ทำให้วัดราษฎร์นิยมธรรม (วัดหนองผักชี) ไม่ได้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกต่อไป โดยชาวบ้านจะหันไปทำบุญที่วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิตรซึ่งสร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่ถึง 10 ปีที่ผ่านมา เพราะมีการคมนาคนที่สะดวกกว่า การไปทำบุญที่วัดในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นสถานที่พบปะทางสังคมของผู้สูงอายุ และยังเป็นสถานที่พบปะของคนที่ยังออกไปทำงานภายนอกหมู่บ้าน ซึ่งจะมีโอกาสพบกันในงานพิธีกรรมเช่น งานบวช งานศพ

สภาพการศึกษาและสาธารณสุข

ชาวบ้านที่มีอายุตั้งแต่ 40 ปีลงมาของหมู่บ้านกุดแดงส่วนใหญ่ผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียนและมักมีการศึกษาสูงสุดเพียงระดับชั้น ป.4 เนื่องจากหมู่บ้านในอดีตมีการคมนาคนที่ไม่สะดวก โดยโรงเรียนที่อยู่ใกล้ที่สุด คือ โรงเรียนวัดราษฎร์นิยมธรรม (โรงเรียนพิบูลย์อุปถัมภ์) ที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับวัดราษฎร์นิยมธรรม (วัดหนองผักชี) และเปิดสอนจนถึงชั้น ป.6 ประกอบกับไม่มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในเขตบางเขน การเดินทางเข้าไปศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองของกรุงเทพมหานคร เต็มไปด้วยความยากลำบาก ทำให้มีจำนวนเปอร์เซ็นต์ของผู้ที่เรียนต่อในระดับชั้นมัศยมศึกษาน้อยมาก แต่ในปัจจุบันการคมนาคนที่สะดวกและการขยายโอกาสทางการศึกษาทำให้มีโรงเรียนในระดับมัศยมศึกษามาตั้งอยู่ในเขตบางเขนหลายโรง เช่น โรงเรียนฤทธิยะวรรณาลัย โรงเรียนรัตนโกสินทร์สมโภช เป็นต้น ทำให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาอย่างต่ำในระดับมัศยมศึกษาตอนต้นเพิ่มสูงขึ้น เด็กอายุช่วง 6-14 ปี มักจะอยู่ในโรงเรียน เด็กจะเริ่มเข้าโรงเรียนตั้งแต่อายุ 3 ขวบ โดยเข้าเรียนเพื่อเตรียมเข้าชั้น ป.1 ตามหลักสูตรภาคบังคับกับในโรงเรียนที่เปิดสอน เช่น ที่วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิตร ซึ่งได้จัดตั้งศูนย์เพื่อเตรียมความพร้อมของเด็กก่อนเกณฑ์ หรือในโรงเรียนอนุบาล หลังจากนั้นจะเข้าศึกษาในระดับชั้น ป.1-6 ทั้งของรัฐบาลและเอกชนหลายแห่งซึ่งเปิดสอนในบริเวณนั้น เช่น โรงเรียนบ้านคลองบัว (โรงเรียนเอี่ยมแสงโรจน์) ข้อสังเกต ก็คือ เช่นเดียวกับวัดที่ในปัจจุบันเมื่อมีเส้นทางคมนาคนดัดผ่านใหม่ทำให้โรงเรียนที่ตั้งขึ้นใหม่ไม่จำเป็นต้องมีวัดอยู่ใกล้เคียง หรือเป็นโรงเรียนที่มีจุดเริ่มต้นจากการพัฒนาวัดอีกต่อไป เช่นกรณีของ โรงเรียนรัตนโกสินทร์สมโภช บางเขน เป็นต้น

พฤติกรรมการรักษาพยาบาลเมื่อเกิดเจ็บป่วยเล็กน้อยนั้น เช่น ไข้หวัด ท้องเสียนั้นชาวบ้านมักซื้อยามารับประทานเองจากร้านขายยาของเอกชน พฤติกรรมของชาวบ้านในบางรายยังนิยมใช้ยาชุด ซึ่งมีความสะดวกรวดเร็วแต่ยังไม่ทราบถึงอันตราย และยังมีการใช้ยาบางชนิด เช่น ยาแก้ไอ ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายถึงเดือนละ 100 กว่าบาท ในอดีตนั้นชาวบ้านในหมู่บ้านกุบแดงจะนิยมรักษาโรคกับหมอแผนโบราณซึ่งมีตำแหน่งเป็นแพทย์ประจำตำบล คือ หมออิน ซึ่งปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว เช่น ปวดท้อง ท้องผูก เป็นลม เนื่องจากขณะนั้นยังมีการคมนาคมที่ไม่สะดวกและการให้บริการทางสาธารณสุขของรัฐยังเข้าไม่ถึง ซึ่งผู้ป่วยจะต้องเสียค่า "กำนัน" เป็นค่ายาครุ ในการรักษา หกสลึง ชาวบ้านในหมู่บ้านกุบแดงบางส่วนยังมีความเชื่อต่อไสยศาสตร์และพฤติกรรมในการรักษาด้วยไสยศาสตร์ เช่น การรดน้ำมนต์หรือสะเดาะเคราะห์ อันเชื่อว่าเกิดจากสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่าการบนบานศาลกล่าวจะช่วยในการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ ซึ่งให้เหตุผลว่าเคยมีประสบการณ์ด้วยตนเองหรือมีการบอกเล่าต่อ ๆ กันมา มีเพียงส่วนน้อยที่ให้เหตุผลว่าทำให้จิตใจสบาย สำหรับสภาวะแวดล้อมในด้านอนามัยนั้นพบว่า ยังมีการบริโภคน้ำฝน และการใช้น้ำในการอุปโภคจากแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ ลำคลองอยู่บ้าง ปัจจุบันแม้ว่าจะมีศูนย์บริการสาธารณสุขของกรุงเทพมหานครซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนิยมรักษาในโรงพยาบาลของรัฐ หรือโรงพยาบาลของเอกชนมากกว่า เช่น โรงพยาบาลพรตน์ราชธานี โรงพยาบาลภูมิพล โรงพยาบาลเมโย ถ้าเจ็บป่วยเล็กน้อยก็จะไปหาแพทย์ที่คลินิกที่ตั้งอยู่ในตลาดปิ่นทอง การคลอดลูกในอดีตนั้นจะใช้หมอดำแหทำคลอด แต่ในปัจจุบันการฝากครรภ์และการคลอดนั้นส่วนใหญ่จะใช้บริการในโรงพยาบาลของรัฐ หรือเอกชนมากกว่าศูนย์บริการสาธารณสุขของกรุงเทพมหานคร โดยให้เหตุผลว่า ยาและเครื่องมือแพทย์ของโรงพยาบาลดีกว่าแต่จะใช้บริการของสถานบริการสาธารณสุขของกรุงเทพมหานครในการดูแลสุขภาพอนามัยของมารดาและบุตร เช่น การตรวจสุขภาพ การฉีดวัคซีนภูมิคุ้มกันโรค การเลี้ยงลูกนั้นนิยมเลี้ยงลูกด้วยนมมารดาแต่ในบางครอบครัวยังมีการเลี้ยงลูกทั้งนมมารดาและนมผงควบคู่กัน ในด้านการคุมกำเนิดนั้นส่วนใหญ่รู้จักและมีการป้องกันการตั้งครรภ์โดยใช้ยาคุมกำเนิด เช่น ยาฉีด รับประทาน เป็นต้น

การสาธารณสุขโรค

ในอดีตนั้นการคมนาคมในการติดต่อกับโลกภายนอกของหมู่บ้านกุดแดงจะใช้การคมนาคมทางน้ำ โดยการใช้เรือแจวไปตามลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคม เนื่องจากลักษณะการตั้งถิ่นฐานซึ่งอยู่กันอย่างหนาแน่นเป็นแนวยาวไปตามลำคลอง ซึ่งใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองทั้งในรูปแบบของการใช้ชีวิตประจำวัน เช่น การอุปโภคบริโภคและการจับสัตว์น้ำ สำหรับการคมนาคมทางบกนั้นจะต้องเดินลัดเลาะไปตามคันนาโดยเฉพาะในหน้าแล้ง ปัจจุบันถนนในชุมชนเป็นถนนขอยที่ไม่ได้มาตรฐาน มีความกว้างขนาดหนึ่งทางวิ่ง ขาดทางเท้าและไม่มีท่อระบายน้ำ บางส่วนเป็นถนนลูกรับหรือถมด้วยกรวดคลุก การขยายตัวของเมืองทำให้เกิดมลภาวะก่อให้เกิดน้ำเน่าเสียและคลองได้คืนเงินเต็มไปด้วยผักตบชวาและเปลี่ยนไปเป็นลำรางสาธารณะในการระบายน้ำเสีย จนกระทั่งชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติได้ จึงร่วมมือกันในการติดต่อขอ น้ำประปาเข้าสู่หมู่บ้านใน พ.ศ. 2538 ปัจจุบันในหมู่บ้านมีไฟฟ้าและโทรศัพท์ใช้แทบทุกหลังคาเรือน

โครงสร้างอำนาจอย่างเป็นทางการ

หมู่บ้านกุดแดงเป็นหมู่บ้านซึ่งอยู่ภายใต้เขตการปกครองที่มีลักษณะพิเศษของกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีเฉพาะในเขตชานเมืองเท่านั้น โดยยังมีตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านอยู่ อันมีผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการติดต่อกับทางราชการ และเป็นตัวแทนของทางการในการประสาน สั่งการ และรับนโยบายจากทางเขตมาปฏิบัติ ผู้ใหญ่บ้านจะมาจากการเลือกตั้งของราษฎรในหมู่บ้านและอยู่ในวาระจนเกษียณอายุ 60 ปี จึงจะมีการเลือกตั้งใหม่ จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมในทางการเมืองนั้น บทบาทจะขึ้นอยู่กับชาวบ้านซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาแต่ดั้งเดิมที่เคยเป็นชาวนามาก่อนมากกว่าผู้ที่ย้ายมาอยู่ใหม่ การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านเมื่อสองปีที่ผ่าน มาสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านกุดแดง ที่มีความคิดเห็นแตกแยกออกเป็นสองกลุ่มในการเสนอตัวสมัครแทนที่ผู้ใหญ่บ้านคนเดิมที่เกษียณอายุลง ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเห็นว่าน่าจะสนับสนุนให้ผู้สมัครคนหนึ่งที่มีความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ มากกว่ามาเป็นผู้ใหญ่บ้าน ในขณะที่ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งต้องการให้ผู้ที่เคยเป็นญาติพี่น้องของตนเป็นผู้ใหญ่บ้าน ความขัดแย้งนี้ยุติลงที่ผู้

สมัครที่มีความเหมาะสมมากกว่าได้ถอนตัวออกไปเนื่องจากขาดคุณสมบัติในด้านระยะเวลาที่มีภูมิลำเนาในทะเบียนราษฎรเนื่องจากเขาได้ย้ายออกไปทำงานนอกหมู่บ้านและเพิ่งกลับเข้ามาเมื่อไม่นานนัก ชาวบ้านมองว่า ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันไม่ได้มีความสนใจที่จะประสานงานหรือติดต่อกับทางราชการในการพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะด้านสาธารณูปโภค เช่น การปรับปรุงถนนและสะพาน โดยให้ความเห็นว่า อาจจะเป็นเพราะผู้ใหญ่บ้านคนนี้มีการศึกษาน้อยซึ่งจบเพียงแค่ชั้น ป.4 จึงไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการจัดทำหนังสือเพื่อเสนอโครงการหรือของบประมาณสนับสนุนการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้จะแสวงหาผลประโยชน์เข้าหาตนเองโดยการเป็นตัวกลางในการติดต่อเพื่อหาผลประโยชน์จากนักการเมือง ท้องถิ่น เช่น การเป็นหัวคะแนนในการ "ซื้อเสียง" ประกอบกับการที่ผู้ใหญ่บ้านเองเป็นหัวคะแนนคนสำคัญของพรรคการเมืองพรรคหนึ่งที่ถูกขาดในการครองอำนาจทางการเมืองในเขตนี้ ผู้วิจัยยังสังเกตเห็นอีกต่อไปว่า ชาวบ้านมักไม่ค่อยให้ความเคารพนับถือในตัวผู้ใหญ่บ้านสักเท่าใดนัก เนื่องจากตัวผู้ใหญ่บ้านประพฤตินั้นไม่เหมาะสม เช่น เปิดบ่อนพนันในบ้านของตนเองจนกระทั่งเคยถูกตำรวจจับกุมมาแล้ว นอกจากนี้ยังปล่อยให้มีการขายใบกระท่อม อันเป็นสิ่งเสพติดในหมู่บ้านซึ่งมีขายกันในราคา 100 ใบ ต่อ 50 บาท และในช่วงไม่นานนี้ผู้ใหญ่บ้านยังให้น้องชายของตนนำเจ้าของบ่อนการพนันจากภายนอกมาเปิด "บ่อนวัง" ที่บ้านของตน โดยได้รับผลประโยชน์จากเจ้าของบ่อนเป็นการตอบแทน อันเป็นขบวนการใหญ่โตซึ่งก่อความเดือดร้อนรำคาญให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านเนื่องจากมีรถของนักพนันวังผ่านเข้าออกทั้งวันทั้งคืน แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ป้องกันไม่ให้ชาวบ้านไปร้องเรียนแก่ทางตำรวจ โดยการกระจายผลประโยชน์จากเจ้าของบ่อนการพนันให้เป็นการตอบแทนเป็นรายวันเป็นบางราย วันละ 200 บาท เหตุที่ชาวบ้านยังปล่อยให้ผู้ใหญ่บ้านคนนี้ดำรงตำแหน่งอยู่โดยไม่ได้มีการร้องเรียนต่อทางเขตก็เพราะความเกรงใจเนื่องจากเห็นว่ามีความสัมพันธ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับในฐานะเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้ชิด

สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้านกุดแดงก่อนการขยายชุมชนไปสู่ชานเมือง

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านกุดแดงและการตั้งถิ่นฐาน

หมู่บ้านกุดแดงเป็นชุมชนชาวนาในอดีต ปัจจุบันอยู่ในแขวงท่าแร่ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร จากการสอบถามชาวบ้านที่เคยเป็นชาวนามาก่อนและอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาแต่ดั้งเดิม ที่มีอายุ 65-70 ปี ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า บรรพบุรุษซึ่งเป็นคนรุ่นทวดของตนได้เข้ามาบุกเบิกหักล้างถางพง และจับจองตั้งถิ่นฐาน โดยผู้วิจัยสันนิษฐานว่า น่าจะอยู่ในราว ๆ ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ป่าลานซึ่งมีอายุประมาณ 70 ปี และเป็นคนเก่าแก่ที่เกิดและเติบโตที่นี่ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ย่าทวดของตน คือ ย่าแพ ได้เล่าให้ตนฟังว่า บริเวณนี้ตอนที่เข้ามาบุกเบิกใหม่ ๆ ยังพบรอยเท้าช้างที่เป็นหลุมซึ่งมีน้ำขังอยู่ ที่เรียกว่า "ซบซ้าง" ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องขุดคูล้อมบริเวณรอบ ๆ บ้านเพื่อความปลอดภัย กำบอกเล่านี้ ผู้วิจัยพบว่า สอดคล้องกับบันทึกของแม่คาคีซึ่งเข้ามาสำรวจเพื่อทำแผนที่ของรัฐบาลในเขตตอนเหนือของคลองแสนแสบ ซึ่งก็คือในบริเวณนี้ อันเป็นพื้นที่แนวยาวจากคลองแสนแสบเข้าสู่ตอนใต้ของพื้นที่ในเขตสัมปทานรังสิต ของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามใน พ.ศ. 2431 ซึ่งยืนยันว่าเต็มไปด้วยช้างป่าอันตราย "เจ็ดปีมาแล้ว ข้าพเจ้าได้มาในที่เหล่านี้บ้างแล้ว มีความปลาบิดในตาอย่างที่สุดที่ได้มาเห็นพื้นที่ที่เป็นป่าพงมาเป็นทุ่งนาไปหมด ที่เหล่านี้ไม่มีสิ่งใดเลย เป็นป่าพงดงซ้างป่าทั้งนั้น และเป็นสิ่งที่น่ากลัวแก่ชีวิตของคนทั่วไปตั้งบ้านเรือนตามคลองแสนแสบ" (จอห์นสตัน, 2518)

ดังนั้นในเขตพื้นที่นี้ก่อน พ.ศ. 2438 จึงคงเป็นดินแดนที่รกร้างเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าที่ดุร้าย แต่หลังจาก พ.ศ. 2438 ช้างป่าได้ถูกขับไล่ออกไปและคนได้เข้ามาอยู่แทน การอพยพเข้าสู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในระหว่าง พ.ศ. 2443-2453 จากการผลักดันของการสลายตัวของระบบการเกณฑ์แรงงาน คือ การยกเลิกระบบไพร่และเลิกทาส และการเก็บเงินค่าราชการทดแทนการเกณฑ์แรงงาน ทำให้ทาสสนินไถ่จำนวนมากต้องถูกบังคับให้หาเลี้ยงตนเอง และการเสี่ยงโชคจากการขยายตัวของเศรษฐกิจจากการเปิดเสรีในการส่งออกข้าวที่เฟื่องฟูหลังสนธิสัญญาบาวริงใน พ.ศ. 2398 รวมไปถึงนโยบายการขุดคลองและพัฒนาที่ดินของรัฐบาลในทศวรรษที่ 2413 อันเป็นผลมาจากการขยายพื้นที่ปลูกข้าวนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่นิยมในเขตที่ราบภาคกลาง ก็คือ การ

บุคคลลงเข้าไปในบริเวณพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่า เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมและชลประทานซึ่งทำให้คนเริ่มเข้าไปบุกเบิกหักล้างถางพงโดยเฉพาะในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำใหม่ ประกอบกับการปลูกข้าวในด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือฝั่งธนบุรีมีปัญหาในเรื่องแหล่งน้ำและปัญหาศัตรูพืชซึ่งทำให้ผลผลิตไม่พอเลี้ยงตนเองและครอบครัว อันตรงกับที่คนเก่าคนแก่หลายคนได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า บรรพบุรุษของคนแถบนี้ส่วนใหญ่อพยพมาจากแถบคลองบางระมาดและคลองบางกอกน้อยฝั่งธนบุรี ซึ่งผู้วิจัยพบว่า ตรงกับเรื่องราวของนายจุนผู้อพยพย้ายมาจากคลองภาษีเจริญทางฝั่งตะวันตกซึ่งมีปัญหาด้านศัตรูข้าวและแหล่งน้ำซึ่งมีไม่พอเพียง ทำให้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้ไม่แน่นอน ซึ่งต่อมาได้ข่าวจากเพื่อนเกี่ยวกับที่ดินว่างเปล่าระหว่างคลองแสนแสบกับคลองรังสิต จึงได้อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐาน ใน พ.ศ. 2433 และเก็บเกี่ยวผลผลิตได้พอจะขายเป็นสินค้า (จอห์นสตัน, 2518)

ชาวนาผู้อพยพเข้ามาเสี่ยงโชคในบริเวณนี้ระยะแรกต้องต่อสู้กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ทารุณในเขตชานเมืองใหม่ในการบุกเบิก หักล้างถางพง และการเจ็บป่วยจากไข้มาเลเรีย โดย 20-30 % ของชาวนาผู้อพยพเหล่านี้จะตายด้วยไข้มาเลเรีย ถ้าสมาชิกคนใดเจ็บป่วยก็อาจจะทำให้ความพยายามในการตั้งถิ่นฐานล้มเหลว ชาวนาผู้อพยพเหล่านี้เป็นผู้แสวงโชคที่มีวิธีขายที่ดินทำกินด้วยการใช้วิธีถางและเผา โดยใช้จอบและเสียมขุดแล้วใช้ไม้แหลม ๆ ที่เรียกว่า "ไม้หัวโยก" หรือ "ไม้ตะโหงก" เจาะเป็นหลุมแล้วหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวลงไป การหักล้างถางพงในบริเวณพื้นที่นี้เต็มไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากสภาพแวดล้อมของพื้นที่ซึ่งเป็นหนองบึง และเต็มไปด้วยต้นแฉม ต้นอ้อ และหญ้าคา และพืชที่ขึ้นในน้ำ เช่น บัว สาหร่าย ผักแว่น และยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา อันเป็นแหล่งอาหารของนก เช่น นกกระสา นกกระยาง และอาจพบแร้งที่ลงมาจิกกินซากสัตว์ที่ตายแล้ว ดังนั้นคำว่า "ท่าแร้ง" ซึ่งเป็นชื่อของตำบลนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในช่วงแรกของการบุกเบิกก่อตั้งชุมชน ชาวนาผู้อพยพเหล่านี้จะได้รับ "ใบเหยียบย่ำ" ซึ่งเป็นเอกสารที่ดินที่เป็น "นาฟางลอย" อันเป็นที่หักล้างถางพงขึ้นใหม่จากเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น คือ นายอำเภอ กำนัน ที่ออกให้เพื่อแสดงสิทธิชั่วคราวมีอายุ 1 ปี หลังจากที่ได้เสียภาษีแก่ข้าหลวงเสนาหรือกรมมาแล้วก็จะได้รับเอกสารสนับสนุนการอ้างสิทธิ ซึ่งเรียกว่า "ใบจอง" หรือ "ตราจอง" ที่จะต้องทำประโยชน์ภายใน 3 ปี หากไม่ทำถือว่า "ขาดจอง" อันจะถือเป็นการขาด

อายุไม่สามารถใช้เป็นหลักฐานได้ ผู้วิจัยพบหลักฐานว่า ชาวนาผู้อพยพเหล่านี้จะต้องเสียภาษี "ตราจอง" ใน พ.ศ. 2473 ถึงไร่ละ 1 บาท แต่หลังจากมีคดีวิวาทเรื่องที่ดินและการแย่งชิงที่ดินอยู่เนื่อง ๆ อันเกิดจากการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดิน คือ ตราจอง นั้นทำได้ไม่ทั่วถึง และไม่มียระบบ การเก็บหลักฐานทะเบียนที่ดิน ตลอดจนความบกพร่องในการปฏิบัติงานตามหน้าที่ของข้าราชการ รัฐบาลจึงได้ออก "โฉนด" ขึ้นใน พ.ศ. 2444 ผู้วิจัยยังพบหลักฐานอีกต่อไปว่า ได้มีผู้คนภายนอก จากกรุงเทพมหานครได้เข้ามากว้านซื้อเพื่อเก็งกำไรจากการขายต่อ โดยการซื้อต่อจากชาวนาผู้อพยพเหล่านี้ใน พ.ศ. 2423 ในราคาไร่ละ 2 บาท แต่นำไปขายต่อให้กับผู้ต้องการถึงไร่ละ 4-5 บาท โดยผู้ค้ากำไรจากที่ดินเหล่านี้จะได้รับผลกำไรถึง 200-400 % ซึ่งสอดคล้องกับที่สมเด็จพระบรมวงษ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงกล่าวว่า "นายหน้าขายที่ดินเหล่านี้ซื้อที่ดินไว้ขาย ก็ขายกันได้ในราคาสูง เล่นซื้อขายกันมากเช่นนี้ในพระมหานครแล้วลามไปจนถึงทุ่งรังสิต" (จอห์นสัน, 2518) ซึ่งเป็นยุครุ่งเรืองของที่ดินใน พ.ศ. 2450

แบบแผนชีวิตของชาวนาอพยพของหมู่บ้านกูปแดงในระยะแรกของการก่อตั้งถิ่นฐาน ต้องพึ่งพิงกับสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติหรือต้องพึ่งพิงระบบนิเวศน์ ซึ่งสามารถหาปลาที่มีชุกชุมเป็นอาหารในหน้าแล้ง โดยใช้อุปกรณ์หาปลาที่ทำขึ้นเอง เช่น สวิง เบ็ด ข่าย เพื่อนำมาเป็นอาหาร ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกจะมีลักษณะของการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวไปตามลำคลองในลักษณะที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่า strip village เป็นหย่อม ๆ หรือกระจุก ๆ เรียงรายกันไป ที่ชาวบ้านเรียกว่า "เกาะ" โดยบ้านแต่ละหลังจะอยู่ห่างกันประมาณ 200-300 เมตร และมีที่นาอยู่บริเวณใกล้ ๆ กับบ้าน ซึ่งมีลักษณะการตั้งแหล่งที่แตกต่างกันทางเขตรังสิตซึ่งอยู่ไม่ไกลออกไปนัก ที่ชาวนาผู้อพยพจะสร้างบ้านใจกลางที่ดิน บนที่ราบกว้างใหญ่ที่ไม่มีอะไรเลย โดยกระจายอยู่ตามทุ่งนาห่างจากกันมาก ซึ่งต้องเผชิญกับอาชญากรรมและความไม่สงบที่เกิดขึ้น ชาวนาผู้อพยพในหมู่บ้านกูปแดงจะมีพื้นที่นาในครอบครองไม่มากนัก ประมาณครอบครัวละ 20-30 ไร่ บ้านเรือนของชาวนามีลักษณะเป็นเรือนเครื่องผูกที่สร้างขึ้นจากไม้ไผ่มัดด้วยหลังคาจาก ซึ่งไปซื้อมาจากที่ตลาดบางบัวใส่เรือแจวมาตามลำคลอง พื้นเรือนทำด้วยฟากซึ่งเป็นไม้ไผ่ผ่าซีกนำมาผูกติดกัน ปูด้วยเสื่อสำหรับใช้นอน ฝาขัดตะ ปลูกสูงจากพื้นดินประมาณ 2 ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล การยกพื้นสูงก็เพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก บริเวณใต้ถุนเรือนจะให้เป็นที่เก็บอุปกรณ์สำหรับทำนา

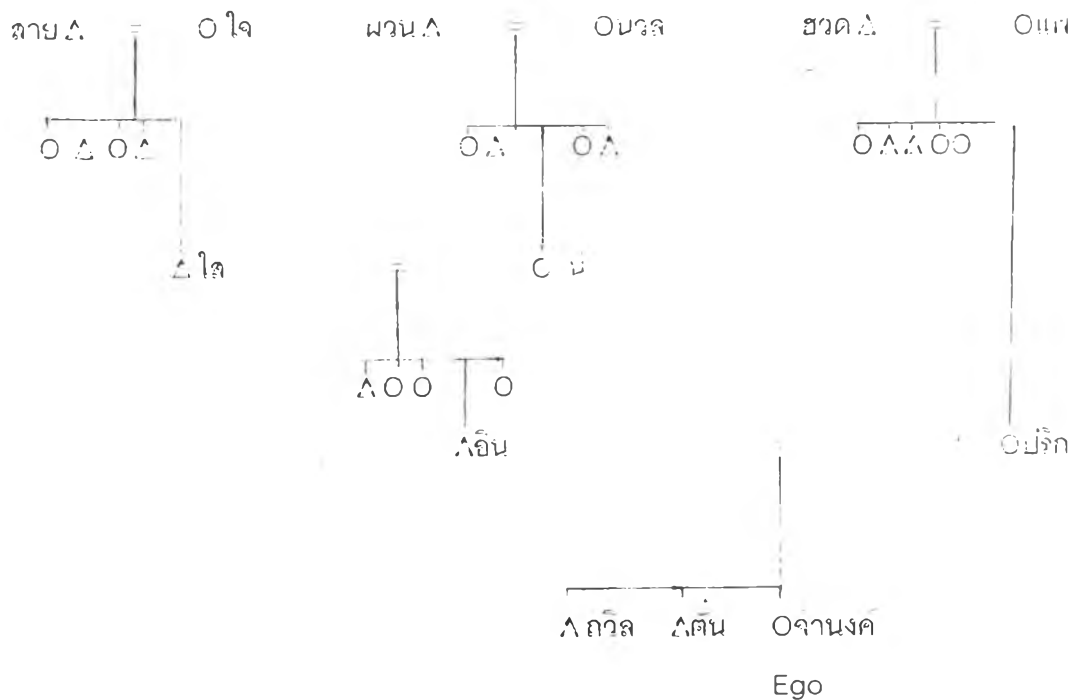

อุปกรณ์ทาบลา เรือ และใช้เป็นสถานที่ทำงาน เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง เป็นวัสดุในการสร้างบ้านเรือน เช่น ฝั้น อันเป็นเครื่องหมายแสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจในสังคม การสร้างบ้านเรือนจะใช้แรงงาน โดยการ "ขอแรง" จากเพื่อนบ้าน บ้านเรือนแต่ละหลังจะขุดคูน้ำล้อมรอบบ้าน ซึ่งคูน้ำนี้จะเชื่อมโยงกับลำคลองที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคม เพื่อเป็นการป้องกันขโมยจะใช้ไม้ไผ่พาดเป็นสะพานเข้าสู่ตัวบ้านและเพื่อประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค สำหรับลานบ้านจะใช้เป็นลานนวดข้าวในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวของหน้าแล้ง โดยมีขึงข้าวและโรงเรือนสำหรับควายอยู่อาศัยที่เรียกว่า "โรงควาย" อยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กัน ซึ่งสร้างจากไม้เต็งหรือไม้รังเป็นเสากระง้างไม่มีฝาผนัง หลังคามุงด้วยซังข้าวรอบ ๆ บ้านจะปลูกพืชสวนครัว เช่น พริก กะเพรา โหระพา ซึ่งอาจจะปลูกกับ "โคก" โดยใช้ไม้กระดานตีเป็นกรอบสี่เหลี่ยมสูงประมาณ 1 เมตร แล้วนำดินมาถมจนเต็ม

ครอบครัวของชาวนาผู้อพยพเป็นครอบครัวที่ค่อนข้างยากจน จากคำบอกเล่าของป้าลานว่า แม่ของตนนอกจากจะต้องทำนาแล้วยังต้องค้าขายอีกด้วย โดยต้องแจวเรือสำปั้นไปรับซื้ออ้อยขากักจากไร่อ้อยที่หลักหกหรือคลองตรง ซึ่งปัจจุบันอยู่แถว ๆ รังสิต หรืออ้อยสิงคโปร์จากพระโขนงนำล่องเรือไปขายยังที่ไกล ๆ เช่น พระโขนง ซึ่งบางครั้งก็ต้องค้างแรมในเรือ

จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า ชาวนาผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านกุบแดงมีอยู่ด้วยกัน 6 กลุ่ม คือ กลุ่มยายใจ ตาผวน ยายไพล่ ตานวน ตาดี และย่าแพ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ. 2438 ปัจจุบันได้เสียชีวิตไปหมดแล้ว จึงเป็นการยากที่จะปะติดปะต่อภาพของอดีตซึ่งค่อนข้างเลือนลาง แต่คนรุ่นลูกรุ่นหลานของบุคคลเหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันซึ่งมีอายุระหว่าง 60-70 ปี และเคยฟังเรื่องราวจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนในช่วงเวลาก่อนหน้านั้น ซึ่งมีประโยชน์ต่อการสืบค้นเรื่องราวในอดีตของชาวนาผู้อพยพ ครัวเรือนของชาวนาผู้อพยพเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินเหล่านี้มีที่ดินไม่มากนักอยู่ในระดับปานกลางคือ ประมาณ 30-50 ไร่ เช่นกรณีของยายใจมีนาประมาณ 35 ไร่ แต่งงานกับตาสายมีลูกด้วยกัน 5 คน คือ โปรด สุข นาค บัว ใส กลุ่มตาผวนมีนาประมาณ 20 ไร่ แต่งงานกับยายนก มีลูกด้วยกัน 4 คน คือ มาด นิ อ่อน ใสว กลุ่มยายไพล่มีนาประมาณ 30 ไร่ แต่งงานกับตาทองมีลูกด้วยกัน 7 ทั้งคู่ทำนาและค้าขาย กลุ่มตานวนมีนาประมาณ 25 ไร่ แต่งงานกับยายหวด มีลูกด้วยกัน 4 คน กลุ่มตาดีมีนาประมาณ 30 ไร่ แต่งงานกับยายแดง มีลูกด้วยกัน 5 คน กลุ่มยายแพมีนาประมาณ 50 ไร่ แต่งงานกับตาสวด มีลูกด้วยกัน 6 คน

ในเวลาต่อมาครัวเรือนของชาวนาผู้อพยพทั้งกลุ่มซึ่งมาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านกุบแดงได้มีการตั้งครอบครัวใหม่ ๆ ขึ้นที่ส่วนใหญ่เป็นรุ่นลูกของชาวนาผู้อพยพ และเป็นครัวเรือนที่มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มครัวเรือนเดิม กลุ่มครัวเรือนเหล่านี้เกิดจากการขยายตัวของญาติซึ่งเกิดจากการแต่งงาน เช่น กลุ่มชายแพเป็นญาติกับกลุ่มตานวน และกลุ่มตาผวนเป็นญาติกับกลุ่มชายใจ การแต่งงานส่วนใหญ่ผู้ชายจะแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิงทำให้มีลักษณะการขยายตัวของญาติในกลุ่มผู้หญิง โดยเฉพาะในกลุ่มที่มีลูกสาวหลายคน เช่น กลุ่มชายแพ ตานวน ทำให้เกิดการขยายตัวของบ้านเรือนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อที่จะอธิบายให้ชัดเจน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างจากกรณีของกลุ่มชายใจซึ่งแต่งงานกับตาสาย ลูกชายของชายใจและตาสายคือ ตาใส ได้แต่งงานกับลูกสาวของกลุ่มตาผวนและชายนกกือชายนี้ และลูกชายของตาใสและชายนี้คือ ตาอิน ได้แต่งงานกับลูกสาวของกลุ่มตาผวนและชายแพคือ ชายปรัก โดยตาอินและชายปรักมีลูกด้วยกัน 3 คน คือ ลุงถวิล ลุงตัน และป้าจ่านงค์

ภาพที่ 4 แผนภูมิแสดงเครือญาติระหว่างกลุ่มชายใจซึ่งมีลูกชายแต่งงานกับลูกสาวของกลุ่มตาผวนและหลานชายของชายใจที่แต่งงานกับลูกสาวของกลุ่มชายแพ

ระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานชาวนาอูอพยพต้องเผชิญกับอาชญากรรม และการลักขโมย เช่น การขโมยควาย ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่พบมากในสังคมชนบท ที่ถือเป็นเรื่องของการสูญเสีย และยอมรับในชุมชน โดยชาวนาที่ควายหายจะเข้าไปหานักเลงในท้องถิ่น ซึ่งรู้เรื่องการขโมยควาย และเป็นผู้รับผลประโยชน์ในลักษณะที่เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน ซึ่งชาวนาเองก็จำเป็นที่จะต้องยอมรับ เพราะค่าตอบแทนดังกล่าวมีจำนวนน้อยกว่าที่จะไปซื้อควายมาใหม่

ความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนในท้องถิ่นเดียวกัน

ลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในอดีตของหมู่บ้านกูปแดง ในการติดต่อกับโลกภายนอกโดยเฉพาะในช่วงหน้าน้ำในเดือนตุลาคมถึงธันวาคม ลำคลองที่ผ่านหมู่บ้านกูปแดงมีลักษณะเป็นคลองขอยส่งน้ำขนาดเล็กมีชื่อเรียกว่า คลองกะเจด ชาวบ้านจะใช้เรือแจว เช่น เรือมาด เรือสำปัน เรือเอี่ยมจุ่น ชุมชนที่อยู่ใกล้กับหมู่บ้านกูปแดงที่สุด ก็คือ หมู่บ้านหนองผักชี ตั้งอยู่บริเวณริมคลองลำผักชีและเป็นที่ตั้งของวัดหนองผักชี แต่ชุมชนที่ใหญ่และมีความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจกับหมู่บ้านกูปแดง ก็คือ บางบัว ซึ่งอยู่ใกล้กว่า ตลาดบางเขน อันเป็นชุมชนที่มีที่ตั้งติดกับสถานีรถไฟบางเขน แต่ว่าอยู่ไกลกว่าบางบัว โดยอยู่ห่างไกลออกไปจากหมู่บ้านกูปแดงถึง 12-13 กิโลเมตร ดังนั้นบางบัวในอดีตจึงเป็นชุมชนที่คึกคักที่ชาวบ้านจากหมู่บ้านกูปแดงและหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น หมู่บ้านบางขวด จะไปค้าขายหรือซื้อสินค้าที่จำเป็น เช่น หมาก พลู บุหรี่ น้ำมันก๊าด และอุปกรณ์การเกษตรต่าง ๆ และยังเป็นตลาดค้าข้าวที่มีโรงสีและพ่อค้าคนกลางชาวจีน โดยพ่อค้าคนกลางชาวจีนจะใช้เรือชะล่าแจวมาตามลำคลองจากคลองบางบัวเข้ามารับซื้อข้าวจากชาวบ้าน บางบัวตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางบัวซึ่งห่างออกไปตามลำคลองจากหมู่บ้านกูปแดงประมาณ 8 กิโลเมตร คลองบางบัวเป็นคลองที่เชื่อมต่อกับคลองแสนแสบอันเป็นคลองที่ถูกขุดขึ้นสมัยรัชกาลที่ 3 ใน พ.ศ. 2367 เพื่อเชื่อมต่อแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง ระหว่างช่วงสงครามไทยกับพม่า บางบัวจึงเป็นแหล่งรวมของความเจริญ มีร้านค้า และธุรกิจหลายประเภทซึ่งมีความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจกับหมู่บ้านกูปแดงในระยะเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของชาวนาอูอพยพ

แต่ต่อมาบทบาทของบางบัวได้เริ่มลดความสำคัญลงในระยะต่อมาเมื่อเกิด สะพานใหม่ ขึ้นซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่อยู่ใกล้กับหมู่บ้านกูปแดงมากกว่าบางบัว ทำให้ความนิยมในการติดต่อกับ

บางบัวเริ่มลดน้อยลงเป็นลำดับ เนื่องจากสะพานใหม่อยู่ห่างจากหมู่บ้านกุบแดงประมาณ 5 กิโลเมตร ประกอบกับสะพานใหม่มีทำเลที่ดี เป็นศูนย์กลางที่เชื่อมต่อกับคลองในโครงการรังสิตของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (Siam canals and irrigation company) คือ คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองหกวาสายบน คลองหกวาสายล่าง และคลองซอยต่าง ๆ ที่ถูกขุดขึ้นใน พ.ศ. 2423-2433 ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยใช้แรงงานจากกุลิชาวจีนและเครื่องจักร โดยได้รับสัมปทานจากรัฐบาลโดยพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และนายโจซิม กราซี (Jochim Grassi) ที่เป็นสถาปนิกชาวอิตาลี และเจ้าของบริษัทก่อสร้างในกรุงเทพฯ กับพระนางนาพิพิธภายี (จีน) และหลวงสาธรรราชยุตต์ (ยม) นอกจากนี้สะพานใหม่ยังเป็นศูนย์กลางที่เชื่อมต่อกับคลองต่าง ๆ เช่น คลองบางซื่อ คลองเปรมประชากร ซึ่งคลองเหล่านี้มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่ติดต่อเชื่อมโยงกันและกันของเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยสามารถเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองสำคัญ ๆ ในการติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง เช่น จันทวนนครนายก ฉะเชิงเทรา อาทิตย คลองประเวศบุรีรมย์ ที่เชื่อมต่อตอนใต้ของคลองแสนแสบกับแม่น้ำบางปะกง ที่ถูกขุดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2446 นอกจากนี้สะพานใหม่ยังมีบทบาทในการเป็น "ท่าเรือ" ที่สำคัญนอกเหนือจากการเป็นที่ตั้งของตลาด ร้านค้า และธุรกิจต่าง ๆ หมู่บ้านกุบแดงในอดีตจึงมีลักษณะเป็น "ชุมชนเปิด" ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเปิดกว้าง แบบที่ Redfield (1956) เรียกว่า country - wide network

สำหรับการคมนาคมทางบกของหมู่บ้านกุบแดงในอดีตนั้นการติดต่อกับโลกภายนอกนั้นในหน้าแล้งจะเดินลัดเลาะไปตามคันนา ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงเริ่มมีรถประจำทางที่ชาวบ้านเรียกว่า "รถแดง" วิ่ง ซึ่งมาสุดที่ถนนพหลโยธิน ตรงอนุสาวรีย์ปราบกบฏ หรืออนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญในปัจจุบัน ป้าลานเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า "แถวนี้ไปจนถึงสะพานควายเป็นนาทั้งหมด เวลาป่าไปหาญาติที่สะพานแดง ต้องผ่านสะพานควาย มีแต่สวนผัก กับแขกดำ ๆ ไร่ห่างเป็ยยาว" ภายหลังสงครามโลกที่ 2 เลิกใหม่ ๆ จึงได้มีการสร้างถนนรามอินทราขึ้น โดยการใช้แรงงานคนและเครื่องมือ เช่น จอบ เสียม ซึ่งมีลักษณะถนนดินลูกรัง โดยมีการเกณฑ์แรงงานจากชาวบ้านในบริเวณแถบนี้ ซึ่งพ่อของป้าลานเอง คือ ปู่พาด และคนในหมู่บ้านกุบแดงอีก 2 คน คือ ตานวนและตาคม ก็ถูกเกณฑ์ไปทำงานด้วย เพื่อทดแทนการจ่ายเงิน "ค่าราชการ" หลังจากถนนรามอินทราซึ่งเชื่อมระหว่างถนนพหลโยธิน กับ "เมืองมีน" หรือมีนบุรีที่แยกจากถนนพหลโยธินตรงอนุสาวรีย์

ปราบกบฏสร้างเสร็จ จึงได้เริ่มมี "รถเขี้ยว" วิ่งระหว่างมินบุรีกับตรอกจีไถ่ซึ่งอยู่บริเวณสะพานขาว ในระยะต่อมา

การตัดถนนรามอินทราได้ก่อให้เกิดชุมชนใหม่ ๆ ที่ตั้งเรียงรายอยู่บนฝั่งซ้ายริมถนนรามอินทรา ซึ่งเป็นที่ตั้งของตลาดและร้านค้าขึ้น คือ "กิโลสี่" และ "กิโลแปด" บริเวณกิโลเมตรที่ 4 และกิโลเมตรที่ ๘ โดยนับจากจุดเริ่มต้นของถนนรามอินทรา คือ อนุสาวรีย์ปราบกบฏ แม้ว่ากิโลสี่ และกิโลแปดในด้านคมนาคมแล้วจะอยู่ใกล้กว่าสะพานใหม่ คือ ห่างจากหมู่บ้านกุดแดงประมาณ 3 กิโลเมตร และ 4 กิโลเมตร ตามลำดับ แต่บทบาทของกิโลสี่และกิโลแปดในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับหมู่บ้านกุดแดงก็ยังคงมีความสำคัญน้อยกว่าสะพานใหม่ที่ถึงแม้การคมนาคมทางน้ำจะค่อย ๆ เริ่มหมดความสำคัญลง

ภาพที่ 5 แผนที่แสดงความสัมพันธ์กับชุมชนต่าง ๆ ในท้องถิ่นเดียวกัน

แบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวนาในหมู่บ้านเศรษฐกิจปลูกข้าว

การทำนาของหมู่บ้านกุดแดงในอดีต ชีวิตประจำวันของชาวนาจะเริ่มตั้งแต่เช้าประมาณ 6 นาฬิกา โดยที่ชาวนาจะแบกไถ จูงควายบรรทุกเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนา เช่น คราด ไถ จอบ เสียม ออกไปทำนา ผู้หญิงจะมีหน้าที่เตรียมอาหารนำออกไปให้สามี และลูกซึ่งมีหน้าที่ในการเลี้ยงควายกลางท้องนา งานในบ้านจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงโดยมีลูกสาวคอยช่วยเหลือ เช่น การผ่า ฟืน การซ่อมข้าวด้วยโม้หรือครกกระเดื่อง การหุงข้าวโดยใช้แม่เตาไฟ ที่ใช้หินวางเป็นสามเส้นทำเป็นเตาเพื่อหุงหาอาหาร นอกเหนือจากนี้หน้าที่ของผู้หญิงก็คือ การคลอดและเลี้ยงดูบุตร โดยการคลอดจะใช้หมอดำแยมาทำคลอด และนำรกของเด็กใส่หม้อตาล ที่เรียกว่า "หม้อทะนน" ไปฝังไว้ที่ได้ต้นไม้ใหญ่ หลังคลอดผู้หญิงจะต้องอยู่ไฟเป็นเวลา 10-15 วัน โดยใช้กระบะใส่ดิน และนำฟืนติดไฟมาใส่ไว้วางไว้ใกล้ที่นอนเพื่อรักษามดลูกภายหลังคลอด ซึ่งไม่สามารถที่จะทำงานได้จนกว่ามดลูกปกติ หลังจากเลิกงานในตอนเย็นทั้งครอบครัวจะล้อมวงร่วมกันรับประทานอาหารเย็นบริเวณนอกชาน โดยแม่บ้านจะมีหน้าที่ในการเก็บล้างทำความสะอาด ในยามค่ำคืนนั้นจะนอนรวมกันตรงระเบียบียงหึ่งเด็กและผู้ใหญ่ โดยอาศัยแสงไฟจากตะเกียงในยามค่ำคืน

เนื่องจากการทำนาในบริเวณแถบนี้ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การทำนาจะเริ่มประมาณ เดือน 5-6 หรือประมาณเดือนเมษายน-พฤษภาคม ซึ่งเริ่มเข้าสู่ฤดูฝน โดยจะเริ่มไถดะและไถแปร ด้วยการไถแรงงานควาย ซึ่งจะมี "นายฮ้อย" ที่เป็นคนทางภาคอีสานเดินทางนำคาราวานด่อนควาย มาขายถึงหมู่บ้าน ในบางครั้งชาวนาอาจจะแลกเปลี่ยนควายของตนเองซึ่งมีอายุแทน นอกจากนี้ในบางครอบครัวที่ไม่มีควายหรือมีควายไม่เพียงพอต่อการไถงานก็อาจจะทำการเช่าจากผู้อื่น ควายจะมีการทำขวัญทุกปีด้วยการนำเอาด้ายแดงผูกที่เขารับขวัญควายเพื่อให้ช่วยงานอย่างขยันขันแข็ง เนื่องจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านกุดแดงเป็นนาลุ่มดินเหนียว เป็นหลุมโคลน การทำนาในหมู่บ้านกุดแดงจึงเป็นการทำนาดำ ซึ่งเป็นการทำนาในพื้นที่สูงและไม่ได้รับน้ำท่าจากแม่น้ำ อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียวในตำบลที่น้ำจากแม่น้ำส่งให้ในระยะเวลาอันสั้นและส่วนที่ถูกตัดชอยเป็นท้องร่อง โดยเฉพาะดินฤดูการทำนาซึ่งน้ำท่าไม่สูงพอจึงพบว่าผลผลิตของข้าวจะสัมพันธ์กับปริมาณน้ำฝน ถ้าปีใดฝนตกในระดับพอเพียงกับความต้องการก็จะได้ผลผลิตสูง ถ้าฝนตกน้อยหรือปริมาณมาก

เกินไปก็จะทำให้ผลผลิตต่ำ โดยฤดูฝนจะเริ่มราวเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม เพราะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมใต้ฝุ่นจากทิศตะวันออกซึ่งพัดพาพายุฝนมา

ชาวนาจะคดกล้าจากการหว่านข้าวในแปลงและไถคราดทำเทือก เมล็ดข้าวจะถูกเพาะในนาที่มีคันกั้นน้ำเอาไว้ เมื่อดันข้าวออกพอกับความต้องการที่เรียกว่า "ต้นกล้า" ซึ่งกินระยะเวลาประมาณ 25-30 วัน จึงถอนกล้ามามัดเป็นกำแล้วนำไปปักดำในเทือกหรือในนาที่ไถคราดเตรียมไว้ การนำน้ำเข้ามาและระบายน้ำในนาจะใช้ "ซังโงง" ซึ่งเป็นอุปกรณ์วิดน้ำรูปกระบวยสานด้วยไม้ไผ่ มีด้ามยาว มีขาหยั่ง 3 ขา ผูกเชือกห้อยมาผูกกับตัวซังโงง ใช้คนจับด้ามซังโงงวิดน้ำโยนเข้าออกจากคันนา ต่อมาจึงเปลี่ยนมาใช้ระหัดวิดน้ำโดยใช้แรงคนถีบและมือหมุนจนกระทั่งเปลี่ยนมาใช้เครื่องยนต์ตามลำดับ โดยใน 1 วัน ระหัดสามารถวิดน้ำเข้ามาได้ 20 ไร่ ระหัดวิดน้ำไม่ปรากฏให้พบเห็นอีกต่อไปเลยในหมู่บ้านนับตั้งแต่ พ.ศ. 2493 พันธุ์ข้าวที่ใช้กันในอดีตจะเป็นพันธุ์ข้าวหนักและพันธุ์ข้าวกลาง ซึ่งมีอายุการเติบโตต่างกัน ข้าวหนักใช้เวลา 5-6 เดือน ข้าวกลางใช้เวลา 4-4 1/2 เดือน เนื่องจากสภาพพื้นที่ของบ้านกูปแดงเป็นที่ดอนจึงเหมาะกับพันธุ์ข้าวหนักและพันธุ์ข้าวกลาง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ใช้ ได้แก่ พันธุ์ปิ่นแก้ว แจกเซย ชาวเศรษฐี และเหลืองหอม ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวหนัก และพันธุ์เหลืองหอมซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเบา โดยข้าวกลางจะให้ผลผลิตประมาณ 30-40 ถังต่อไร่ ขณะที่ข้าวหนักจะให้ผลผลิตประมาณ 40-50 ถังต่อไร่ ชาวนาจะเก็บพันธุ์ไว้ในพ้อมซึ่งยาดด้วยมูลควายและยังแลกเปลี่ยนกันเองในหมู่บ้านอีกด้วย ชาวนาจะเริ่มดำนาเมื่อดินเริ่มอ่อน มีน้ำขังประมาณ 6-8 วัน โดยปักต้นข้าวด้วยมือและใช้เท้ากด หากดินแข็งจะใช้ไม้แหลมที่เรียกว่า "ตะโหงก" เจาะดินแล้วปักข้าวลงไป ถ้าน้ำลึกจะใช้ไม้ที่มีซี่เจาะแล้วปักข้าวระหว่างซี่ไม้ ความห่างของระยะปักดำจะขึ้นกับความสมบูรณ์ของดิน โดยดินที่สมบูรณ์จะมีความห่างของระยะปักดำประมาณ 20 นิ้ว และในดินที่ไม่สมบูรณ์จะมีความห่างของระยะปักดำประมาณ 8 นิ้ว ฤดูปักดำจะเริ่มประมาณเดือนมิถุนายนถึงตุลาคม การทำนาค่าจะต้องใช้แรงงานมาก เนื่องจากจะต้องทำคันนาแต่ไม่ปลี้อพันธุ์ข้าวและให้ผลผลิตสูงและคุณภาพดีกว่านาหว่าน โดยนาค่าจะให้ผลผลิตมากกว่า 1 เท่า และราคามากกว่าถึง 3 ใน 4 เท่า

การเก็บเกี่ยวจะเริ่มในเดือน 1 - เดือน 2 ซึ่งต้องอาศัยแรงงานในครอบครัวและเพื่อนบ้าน โดยการขอแรงมาช่วยเกี่ยวข้าว โดยเจ้าของนาจะต้องเลี้ยงดูอาหารและข้าวปลาแก่เพื่อนบ้าน เมื่อ

เวลาเกี่ยวข้าวในนาของตน เพื่อนบ้านที่เคยไปช่วยก็จะมาช่วยเกี่ยวเป็นการตอบแทน ซึ่งเรียกว่า "การลงแขก" และเป็นโอกาสให้หนุ่มสาวได้มาพบกัน ข้าวจะเริ่มเกี่ยวในช่วงที่ปลายข้าวเริ่มสีเหลืองทองอ่อนหรือสีลูกหวาย ที่เรียกว่า "ระยะพลับพลึง" ข้าวที่ถูกเกี่ยวจะนำมามัดเป็นพ่อนด้วย "ขะเน็ด" ที่ทำจากขงข้าว แล้วนำมาแผ่ตากทิ้งไว้บนแปลงนาเพื่อลดความชื้นประมาณ 2-3 วัน ต่อจากนั้นจะหาบหรือบรรทุกด้วยล้อเลื่อนซึ่งทำด้วยไม้ไม่มีล้อเป็นไม้ลากมายังลานนวดที่ใช้ควายย่ำจนเรียบแน่นแล้วใช้มูลความละลายน้ำยาจนเป็นเนื้อเดียวกัน เพื่อทำการนวดและนำฟางข้าวออกที่เรียกว่า "การลูข้าว" โดยปักหลักไว้กลางลาน เอาพ่อนข้าวมาเรียงใช้ควายย่ำให้เมล็ดข้าวออกจากรวง ใช้ "คันฉาย" ซึ่งเป็นไม้ที่มีตาขอตรงปลายเขี่ยฟางออก แล้วชักข้าวมารวมกันด้วยกระดานชักข้าวซึ่งทำด้วยไม้กระดานตรงกลางมีกระบอไม้ไผ่คาบอยู่เป็นคันบังคับ ปลายกระดานผูกด้วยเชือกยาวทั้ง 2 ข้าง กว้าง 1 วา ยาว 1 วา สำหรับคันเมล็ดข้าวที่แผ่กระจายออก หรือใช้ "กระทา" ซึ่งเป็นไม้กระดานแผ่นเล็กมีด้ามยาว การนวดจะเริ่มประมาณเดือน 3-4 หลังจากนวดข้าวแล้วก็จะนำมาทำความสะอาดเพื่อให้เหลือข้าวเต็มเมล็ดโดยใช้แรงงานคนและกระดังฝัดโบกพลั่วสาด เพื่อให้ละอองข้าว ขี้สับ ขี้ลำพรวน หรือเศษฟางข้าวออกไป อันต้องอาศัยแรงลมเป็นสำคัญจากการใช้พลั่วสาดข้าวไปขวางทิศทางลม ข้าวที่ตกใกล้ ๆ กับคนสาดจะเป็นข้าวเต็มเมล็ดและจะแยกข้าวออกเป็นส่วน ๆ ที่ตกอยู่กับพื้น เรียกว่า "ตัดคอข้าว" ซึ่งข้าวครึ่งท่อน ข้าวสับก็จะตกติดกันออกไป ถ้าไม่มีลมก็จะใช้กระดังฝัดข้าวโบกให้เกิดลมและตกเมล็ดข้าวเปลือกโยนขึ้นไปเช่นกัน ต่อมาจึงมีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องสีฝัดมือหมุนในภายหลัง หลังจากนั้นชาวนาจะนำข้าวไปไว้ในเสียม ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่สานยาด้วยซี่ควายเพื่อรอกการนำไปขายต่อไป โดยจะมีพ่อค้าคนกลางมาประจำจากโรงสีแถวบางบัวนาหรือชะล่ำเข้ามารับซื้อในประมาณเดือน 8-10 เช่น ป้าแอ๊ด ป้าเล็ก ตามัง ป้าอัน และแป๊ะกวง เป็นต้น โดยพ่อค้าเหล่านี้จะนำข้าวมาบอกว่าเป็นตัวมากน้อยเพียงใด การตวงข้าวแต่ละครั้งจะใช้ถังไม้ความจุประมาณ 20 ลิตร โดยใช้ไม้ตักเพื่อบอกจำนวน

วันหนึ่ง ๆ ชาวนาจะมีรายได้ไม่มากนักเพราะมีข้าวที่ปลูกเป็นอาหาร หรืออาจไปเก็บผักที่ขึ้นจากท้องนา เช่น ผักบุ้ง โสน รวมถึงกุ้ง หอย ปู ปลา มาเป็นอาหาร โดยการใช้อุปกรณ์จับปลา เช่น เบ็ดเลา ตุ่ม ลุ่ม ขอน นอกเหนือจากรายจ่ายบางอย่าง เช่น เกลือ น้ำตาล เสื้อผ้า ยารักษาโรค และอุปกรณ์การเกษตร หลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาจะซ่อมแซมอุปกรณ์การทำนาและอุปกรณ์จับสัตว์

น้ำ เช่น ดาข่าย ข้อง นอกจากจะทำนาแล้วชาวนาในหมู่บ้านกูปแดงในอดีตยังมีการปลูกพืช เช่น มะม่วง สับปะรด ฝรั่ง กล้าย และอ้อย ไร่ชา และเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ ไข่บริเวณอีกด้วย

ความสัมพันธ์ทางสังคมครอบครัวและเครือญาติ

ลักษณะครอบครัวเมื่อแรกตั้งถิ่นฐานของชาวนาผู้อพยพในหมู่บ้านกูปแดงนั้นจะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก มีครอบครัวเป็นหน่วยการผลิตเบื้องต้นที่สมาชิกต้องร่วมมือร่วมใจในการทำงาน สมาชิกมีหน้าที่ในการผลิตและมีบทบาทที่ชัดเจน ความสัมพันธ์ในครอบครัวจึงต้องกระชับและรักษาขนาดของครอบครัวให้มีขนาดพอเหมาะ จากการกำหนดสถานภาพและความสัมพันธ์ของสมาชิกอย่างชัดเจน การขาดแคลนแรงงานทำให้ลักษณะรูปแบบของการแต่งงานเป็นการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง ทำให้ลักษณะรูปแบบของครอบครัวชาวนาในระยะต่อมาเปลี่ยนแปลงมาเป็นครอบครัวขยายแบบมาดาลัย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การทำนาในหมู่บ้านกูปแดงมีลักษณะเป็นการทำนาค่า ซึ่งต้องการแรงงานมาก อันมีปัจจัยผลักดันเนื่องมาจากพื้นที่นาในครอบครองมีขนาดเล็กทำให้ต้องทำนาค่าซึ่งให้ผลผลิตสูงกว่านาหว่าน ดังนั้นรูปแบบครอบครัวของหมู่บ้านกูปแดง จึงมีลักษณะวัฒนธรรมที่เป็นแบบฉบับของตนเองคือ เป็นครอบครัวที่มีคู่สมรสมากกว่า 1 คู่ อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน โดยคู่สมรสคู่ที่ 2 มักเกี่ยวโยงทางสายสัมพันธ์ฝ่ายหญิง คือ ครอบครัวลูกสาว ลูกเขย แต่เป็นลักษณะครอบครัวขยายไม่คงที่ เพื่อที่จะได้แรงงานเพิ่มคือ จะอยู่อาศัยชั่วระยะเวลาหนึ่ง เมื่อมีบุตรก็จะแยกออกไปวนเวียนไปจนถึงลูกสาวคนเล็กซึ่งจะรับมรดกเป็นบ้านและที่ดินตลอดจนหน้าที่ดูแลพ่อแม่ในแง่เครือญาติจึงเป็นการนับญาติทั้งสองฝ่ายทั้งพ่อและแม่ทำให้เกิดกลุ่มเครือญาติใหม่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์พื้นฐานในด้านแรงงาน

เพื่อนบ้านนอกจากจะเป็นญาติกันแล้วยังมีการจัดระเบียบสังคมที่ไม่ได้ผูกพันกับสายโลหิตหรือการสมรส โดยในระยะเริ่มต้นของการก่อตั้งหมู่บ้านกูปแดงนั้น ความต้องการแรงงานในการทำนาค่าให้เกิดความสัมพันธ์ใกล้ชิดในหมู่ชาวนาผู้อพยพที่ไม่ได้เป็นญาติกัน ทำให้เกิดการหักทลายกันตามวัยขึ้น ความสัมพันธ์จะแนบแน่นอยู่บนพื้นฐานของการระดมแรงงาน เช่น การ "เอาแรง" คือ การเอากำลังแรงงานของคน ๆ หนึ่งโดยยืมและแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน

เช่น การปิดกรเกี่ยวข้าว และกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การสร้างบ้านเรือน การวิดบ่อจับปลา ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง (horizontal relationship) ซึ่งเป็นลักษณะของการจัดระเบียบสังคมในความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสกับผู้อ่อนอาวุโส เช่น ผู้ใหญ่กับเด็ก พี่กับน้อง ฝ่ายที่อ่อนอาวุโสต้องเคารพและให้เกียรติผู้อาวุโสกว่า หรืออาจใช้เกณฑ์ฐานะทางเศรษฐกิจในสังคมเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ เกิดเป็นระบบอุปถัมภ์ เช่น เจ้าของที่นากับผู้เช่าที่นา เพื่อนบ้านจึงเสมือนเป็นญาติพิจารณาได้จากคำเรียกขาน เช่น พี่ ป้า น้า อา ดังนั้นการรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานจึงเป็นหัวใจของการจัดระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านกุ่มแดง ประกอบกับการทำนาจำเป็นต้องใช้เทคนิคที่สลับซับซ้อน เช่น การทำคันนา การปักดำ การควบคุมน้ำเข้าออกจากที่นาให้ได้ระดับพอดี ประกอบกับการผลิตซึ่งทำในพื้นที่ไม่ใหญ่โตและใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีระยะเก็บเกี่ยวไม่ตรงกันจึงมีส่วนเสริมให้สถาบันครอบครัวและมีเครือญาติดำรงอยู่อย่างแข็งแรง

เนื่องจากการที่แรงงานบางครอบครัวในหมู่บ้านกุ่มแดงมีไม่เพียงพอ เพราะว่ามีจำนวนสมาชิกในครอบครัวน้อย ทำให้เกิดระบบว่าจ้าง ซึ่งเป็นแรงงานรับจ้างขึ้นในหมู่บ้านกุ่มแดง ซึ่งเป็นชาวนาที่ไม่มีที่ดินจึงต้องอาศัยเป็นแรงงานรับจ้างในนา เช่น ปักดำ เกี่ยวข้าว เช่นครอบครัวของยายกิม ตาสังข์ ตาน้อย เป็นต้น แต่เนื่องจากแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านกุ่มแดงมีน้อย จึงได้มีการว่าจ้างแรงงานจากพวกลาวทางอีสานซึ่งเป็นแรงงานที่ถูกที่สุดเท่าที่จะหาได้ โดยมีคนกลางหรือนายหน้าซึ่งเป็นพวกลาว ที่เรียกว่า "นายฮ้อย" ไปปรับติดต่อและพามาส่ง โดยนายฮ้อยแต่ละคนจะเป็นผู้รวบรวมคนงานจากหมู่บ้านต่าง ๆ ตามบ้านจนได้ตามต้องการแล้วก็จะพาไปขึ้นรถไฟสายกรุงเทพมหานครราชสีมามาลงที่สถานีบางเขน นายฮ้อยคนหนึ่ง ๆ จะพามาเป็นกลุ่ม ๆ ในราวประมาณ 20-60 คน โดยนายฮ้อยจะไม่ได้รับเงินค่าจ้างโดยตรงจากชาวนาที่ว่าจ้างแต่จะได้รับค่าตอบแทนจากคนงานในความควบคุมดูแลของตน แต่ในบางกรณีนายฮ้อยจะไม่ใช่เป็น "ผู้รวบรวมแรงงาน" แต่อาจจะเป็นเสมือนผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์ในการทำงานสูงซึ่งคอยดูแลลูกหลานของตนเองหรือญาติ ๆ พี่น้องจากหมู่บ้านเดียวกันกับตนในการเดินทางมาทำงาน โดยจะมาก่อนช่วงฤดูการทำนาเล็กน้อยประมาณเดือน 6 หรือเดือนเมษายน คนงานเหล่านี้จะได้รับการว่าจ้างให้ทำงานตั้งแต่การไถนาเกี่ยวข้าว ที่จะตกลงจ้างตลอดฤดูเพาะปลูก เช่น ไถ หว่าน ดำนา ไปจนถึงเก็บเกี่ยว เมื่อดอกลงว่าจ้างแล้ว ผู้ว่าจ้างจะจัดหาที่พัก เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ให้ตลอดเวลาที่ว่าจ้าง ค่าจ้างจะจ่ายให้ในวันกลับ

ที่เรียกว่า "วันลาวขึ้น" อันอยู่ในราวประมาณแรม 3 ค่ำ เดือน 3 สาเหตุที่คนลาวจากทางอิสานเดินทางมาทำงานเป็นแรงงานรับจ้างนี้ ป้าโปรัมย์ได้อธิบายให้ผู้วิจัยฟังว่า เนื่องจากในอดีตนั้นทางอิสานไม่มีเส้นทางคมนาคมขนส่งเมื่อปลูกข้าวแล้วขายไม่ได้ แต่หลังจากมีการขยายทางรถไฟแล้ว พวกลาวทางอิสานก็ไม่ได้ลงมาทำงานอีกเลย

ศาสนาความเชื่อและประเพณี

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอดีตของชาวนาผู้อพยพในหมู่บ้านกูปแดงมีลักษณะของการกระจายตัวโดยบ้านเรือนแต่ละหลังจะตั้งอยู่ห่างกันไปตามลำคลอง จึงไม่มีวัดหรือสถาบันทางศาสนาเป็นของตนเอง ดังนั้นจึงไม่มีพิธีกรรมในชุมชนที่ชัดเจน ไม่มีเจ้าพ่อ เจ้าแม่ หรือผีประจำถิ่น โครงสร้างทางสังคมจึงมีลักษณะที่อ่อนต่อความเปลี่ยนแปลงได้ง่ายต้องพึ่งชุมชนข้างเคียง คือ หมู่บ้านหนองผักชี ซึ่งมีลักษณะเป็นหมู่บ้านที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง โดยมีชุมชนเล็ก ๆ ที่กระจายตัว เช่น หมู่บ้านกูปแดง จะใช้วัดของหมู่บ้านหนองผักชี คือ วัดหนองผักชี ซึ่งมีชื่อเรียกทางราชการว่า วัดราษฎร์นิยมธรรม เป็นศูนย์กลางทางพิธีกรรม เช่น การทำบุญ บวชนาค เสาศพ ชาวนาในหมู่บ้านกูปแดงจะไม่ทำนาในวันพระเพื่อพักผ่อนและไปวันทำบุญสุนทาน คนหนุ่มที่ถึงวัยบวชเรียนจะต้องบวชเพื่อทดแทนพระคุณบิดามารดา เป็นงานใหญ่ที่ใครมีลูกชายต้องบวชตามประเพณี มีการเตรียมงานที่ญาติและเพื่อนบ้านจะมาช่วยในการเตรียมอาหาร บ้านใดมีฐานะก็จะจับกรบขันตอนทุกอย่างก่อนวันบวชจริง ซึ่งเรียกว่า "วันสุกดิบ" จะมีการทำขวัญนาคโดยหมอขวัญ มีแตรวง ลีเก ลำตัด อันมีลักษณะเป็นการแข่งขันทางเศรษฐกิจ ในวันสุกดิบผู้ได้รับเชิญมาช่วยงานเลี้ยงจะนำเงินใส่ของมาให้เจ้าภาพโดยถือเป็นธรรมเนียมว่า การช่วยของนั้นต้องช่วยมากกว่าครั้งที่เจ้าภาพงานนี้ได้ช่วยตนไว้ในคราวก่อน อันมีลักษณะเป็นการลงทุนและหมุนเวียนเงินในการจัดงาน

วัดหนองผักชีนอกจากจะมีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของหมู่บ้านกูปแดงแล้วยังเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมแก่เยาวชน พระนอกจากจะทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนและอบรมให้การศึกษาแล้ว โรงเรียนยังตั้งอยู่ในบริเวณวัด ในอดีตชาวบ้านในหมู่บ้านกูปแดงจะส่งบุตรหลานของตนไปยังโรงเรียนวัดราษฎร์นิยมธรรม (โรงเรียนพิบูลย์อุปถัมภ์) ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดและเปิดสอนจนถึงชั้น ป.6 บทบาทของวัดหนองชียังเป็นสถานที่พัก

ผ่อนของคนในหมู่บ้านกุบแดง ในงานมหรสพที่จัดขึ้นในบริเวณวัดในวันสำคัญทางศาสนา และใน
 งานพิธีกรรม เช่น งานบวช งานศพ ซึ่งเจ้าภาพจะจัดหามาให้ชม เช่น ลิเก ลำตัด และยังวันสำคัญ
 ทางศาสนาและในงานพิธีกรรม เช่น งานบวช งานศพ ซึ่งเจ้าภาพจะจัดหามาให้ชม เช่น ลิเก ลำตัด
 และยังเป็นสถานที่พบปะของหนุ่มสาวในการเลือกคู่ครองที่มักจัดให้มีการละเล่นในช่วงเทศกาล
 เช่น วันสงกรานต์อาทิ การเข้าทรงแม่ศรี รวมถึงเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ทางสังคมในการ
 พบปะของคนภายในชุมชน คนแก่คนแก่หลายคนที่เคยเป็นชวานามาก่อนที่เกิดและเติบโตที่นี่ เช่น
 ลุงพวน ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังถึงความทรงจำของตนในอดีตเกี่ยวกับ "การสวดคฤหัสถ์" ซึ่งเป็นการ
 สวดเลียนแบบการสวดพระมาลัยของพระสงฆ์ซึ่งนิยมสวดในงานศพ โดยฆราวาสซึ่งมีท่วงทำนอง
 ตลกขบขันของผู้ที่ไปช่วยเจ้าภาพเฝ้าศพในยามค่ำคืน ลุงพวนบอกว่า "น่าเสียดาย ที่เดี๋ยวนี้ คงหา
 คนสวดเป็นไม่ได้ อีกแล้ว" หรือประเพณีการทำบุญ "สลากภัตตมะม่วง" ที่ปัจจุบันได้สูญหายไป
 แล้ว ประเพณีดังกล่าวจะจัดให้มีขึ้นในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ป่าโปรงเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ชาวบ้าน
 จะนำมะม่วงมาถวายเป็นทานสลาก โดยนิมนต์พระสงฆ์มารับไทยทานสลาก ซึ่งประชาชนร่วมกัน
 ถวายมะม่วงที่บรรจุในชะลอมไม้ไผ่สานซึ่งกรุด้วยใบตองหรือกระดาษสี และจะเขียนชื่อของตนลง
 บนสลากแล้วนำไปรวมกันไว้ที่หน้าพระประธานในวิหาร โดยผู้ที่เป็นมรรคทายกของวัดจะรวบรวม
 รวมสลากนั้นแบ่งปันให้แก่พระภิกษุ สามเณรที่นิมนต์ไว้ เพื่อให้ทำการออกสลาก คือ อ่านชื่อใน
 สลากเพื่อให้เจ้าของนำไทยทานสลากนั้นมาถวาย หลังจากนั้นพระจึงกล่าวอนุโมทนาให้พร

ภาพที่ 6 ชาวบ้านที่มาช่วยกัน "เอาแรง" ทำอาหารในวันสุกดิบ ในอดีตของหมู่บ้านกุดแดง

ภาพที่ 7 แตรวงในงานวันสุกดิบในอดีตของหมู่บ้านกุดแดง

ภาพที่ 8 การทำขวัญนาคในอดีตของหมู่บ้านกูปแดง

ภาพที่ 9 ขบวนแห่นาคไปวัดในอดีตของหมู่บ้านกูปแดง

ในอดีตการใช้เวลาในแต่ละวันของชาวบ้านในหมู่บ้านกูปแดงจะอยู่กับการทำงาน คือ การทำนา "นา" เป็นสถานที่ต้นข้าวเจริญเติบโต งอกงาม หล่อเลี้ยงชีวิตชาวนา จึงมีความผูกพันทางด้านจิตใจ ในแง่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเหล่านี้ ทำให้ชาวนามีวิถีจัดการและสร้างความสัมพันธ์กับสถานะแวดล้อมและธรรมชาติให้สอดคล้องกับแบบแผนการดำเนินชีวิต เป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับจิตใจ เปรียบเสมือนกับบุคคลที่ต้องให้ความเคารพ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของพิธีกรรมในการทำนาค้นเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศของสังคมซึ่งเป็นบริบทแวดล้อมที่สำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคม ที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (Konrad, 1979) ดังจะพิจารณาได้จากพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาซึ่งพบในหมู่บ้านกูปแดง ดังต่อไปนี้

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาในหมู่บ้านกูปแดง พ.ศ. 2443-2517

พิธีแรกนา

โดยจะกระทำก่อนที่จะเริ่มการทำนาซึ่งการกำหนดวันนั้นขึ้นตามความเชื่อของแต่ละบุคคล ที่บางรายจะดูตามปฏิทินหลวง จะแรกไถในวันธงชัยหรืออธิบดี และจะตั้งศาลเพียงตาใช้ไม้ไผ่สานเป็นแผงรองรับเครื่องสังเวยเจ้าที่เจ้าทาง เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน ข้าวปากหม้อ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว กุ้งปลา ปลาขี้ ก้อยน้ำว่า ขึ้นภายในที่นาของตนเอง และบอกกล่าวขอให้การทำนาของตนในปีนั้นได้ผล โดยจะไถนาเป็นปฐมฤกษ์จำนวน 3 รอบ

พิธีสู่ขวัญข้าว

ในระยะข้าวตั้งท้องประมาณ 11 เดือน ซึ่งเรียกว่า "ข้าวกลัดหางปลา" หรือ "ข้าวแดงตัว" ชาวนาจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวในวันศุกร์ โดยนำไม้ไผ่มาสานเป็นเป็น "เฉลว" รูปห้าเหลี่ยมนำมาผูกกับปลายหลักไม้ไผ่ ปักธงสีสามเหลี่ยมผูกชะลอมสานไม้ไผ่ใส่เครื่องสังเวย เช่น ส้ม มะพร้าว หมา กพลู ดอกไม้ ธูป เทียน กระจก เข็ม ผู้ทำพิธีต้องเป็นหญิงและห่มผ้าสไบเฉียงและกล่าวเชิญแม่โพสพ มารับเครื่องสังเวยเพื่อให้ต้นข้าวเติบโตงอกงามมีรวงใหญ่

พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน

หรือพิธีรับขวัญแม่โพสพจากไร่นาเข้าสู่ลานนวดจะทำในวันศุกร์ โดยเอาฟางมัดเป็นหุ่นแม่โพสพให้ผู้รับขวัญซึ่งเป็นหญิงเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย แล้วเก็บรวงข้าวที่ตกอยู่ในแปลงนา 3 รวง และดินในแปลงนา 3 ก้อน แล้วนำผ้าใหม่คลุมกระบุงแล้วใช้คันฉาบคอนกระบุงกลับบ้าน

พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง

จะทำในวันศุกร์หรือวันอังคารตามคติที่ว่า "วันศุกร์เข้าลาน วันอังคารเข้ายุ้ง" พิธีกรรมจะทำที่ยุ้งข้าวโดยมีเครื่องสังเวยเช่นการทำขวัญข้าวทั่วไป ซึ่งจะนำข้าวจากลานนวดเข้ามาในยุ้งเป็นพิธีสัก 1 กระบุง แล้วนำรวงข้าวและหุ่นแม่โพสพมาไว้ในยุ้ง พร้อมทั้งอัญเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย

พิธีเปิดยุ้งข้าว

ก่อนจะดวงข้าวออกขาย ชาวนาจะมีพิธีเปิดยุ้งข้าว โดยถือเคล็ดไม่ดวงในวันศุกร์จากคติที่เชื่อว่า "วันศุกร์เอาเข้า วันเสาร์เอาออก" ซึ่งจะทำประมาณเดือน 4 ตามฤกษ์ที่หลวงกำหนดและใช้ทัพพีตักข้าวจากในยุ้งมาใส่ขัน ขอมแม่โพสพให้ขายข้าวได้มาก ๆ และเมื่อชาวนาขายข้าวหลังจากดวงข้าวเสร็จแล้วจะมีธรรมเนียมปฏิบัติที่ผู้ซื้อจะตักข้าวใส่กะลาคืนให้กับผู้ขายพอเป็นพิธีและกล่าวอวยพรให้กับผู้ขาย

พิธีกรรมนอกจากจะมีหน้าที่ในการผดุงรักษาบรรทัดฐานในการทำให้สังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิธีกรรมบางอย่างที่พบในหมู่บ้านกุ่มแดงยังได้สะท้อนให้เราเห็นถึงวิถีชีวิตในการทำนาที่ต้องพึ่งพาน้ำฝน เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือแล้งก็จะทำให้ข้าวเสียหาย พิธีกรรมหนึ่งซึ่งช่วยลดความขัดแย้งภายในจิตใจและช่วยลดความหวาดกลัวลง ก็คือ

พิธีแห่นางแมว

จากความเชื่อที่ว่า แมวเกลียดฝน เมื่อฝนตกจะร้องทันที ชาวบ้านจะทำพิธีแห่นางแมว เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล โดยจะนำแมว 1 หรือ 2 ตัว ใส่กรงแล้วตั้งขบวน ทำพิธีแห่ไปรอบ ๆ หมู่บ้าน โดยร้องว่า "นางแมวเอ๋ย ขอฟ้า ขอฝน ขอน้ำมนต์รดหัวนางแมว" เมื่อผ่านบ้านใครคนในบ้านก็จะเอาขันใส่น้ำสาดใส่ทั้งขบวนและตัวแมว ซึ่งบางครั้งฝนก็อาจจะตกมาหลังจากพิธีแห่นางแมวเสร็จสิ้น